

Tro og overtro på kirkegården

fra slutningen af 1700 til i dag

Af Birgitte Kragh

mag. art. i europæisk etnologi

Tro og overtro er ikke modsætninger, som har givet hvert sit udtryk på kirkegården. I de praktiske handlinger er de tæt vævet sammen, og hvem kan f.eks. forklare, hvor kristne de tre skovlfulde på kistelåget egentlig er? Er de et forhåndstilsagn om en evig frelse eller udsætter de blot spørgsmålet til afgørelse på Dommедag. Er de ikke snarere én af de mange førkristne skikke, der blevet ophøjet til en kristen ceremoni? Folketroen skal ikke prøve at forklare eller opbygge en religiøs verden; men at give håndsregninger i de konkrete farefulde situationer. Den giver en tryghed i de mere eller mindre risikable omgivelser, uden noget klarere forsøg på at udrede hvorfor.

I det følgende skal vi se på forløbet fra et kristent verdensbillede, der imod slutningen af 1700 begynder at blive brudt op. En ny naturvidenskabelig indsigt er på vej til at begribe døden som en absolut grænse, og hvad den indebærer beror på en individuel tro – i første række romantikkens tro på en optagelse i "al-naturen". Som de nyeste tanker om uindviede kirkegårde viser, er man nu, ca. to hundrede år efter, ved at løsrive sig helt fra en fælles kristen trosramme om begravelsespladsen, og i stedet tilrettelægge den, så den kan bruges af alle.

Beskyttelse af ligfærden – transitionen

I sin helhed kan begravelsen forstås som et overgangsritual, ligesom der også ved både livets og årets overgange iværksættes en transition af et varieret indhold og omfang. De

enkelte led heri har en plads som enten: en udskillelse – mellemstation/transition – eller en optagelse. Selv om begreberne lægger op til en direkte oversættelse, så er de ikke nøje definerede efter deres orden i en længere kartografisk færd fra den ene situation til den næste. De optræder tværtimod både i begyndelsen og i slutningen, når man vaskede og lagde liget på en ligbåre, og når man ønskede den afdøde en glædelig opstandelse og lykkelig henfart. Det overordnede mål var dobbelt: dels at sikre den afdøde en vellykket optagelse i den anden verden, uden behov for gengangeri, og at de efterlevende kan fortsætte uden frygt for at blive draget med over og i stedet genoptage deres vanlige gøremål.

Samtidigt er forløbet fyldt med en mængde mindre værn og varsler, som delvist var sat i værk, inden man var nået til udsyngningen. Mest synlige blev de nok under åben himmel, hvor alle, der skulle deltage, måtte sørge for sin del. Det gjaldt bl.a. om at smide noget af vaskevandet efter kisten, måske kyle en sko bagefter, og gerne lukke yderporten med et hurtigt smæld. På den måde sikrede man et rent fysisk værn, mod at den døde vendte tilbage, idet man fulgte den overordnede, men uskrevne regel, at et genfærd altid skulle følge den sti, hvorfra han var kommet. Den forklarer samtidig en række af de fysiske værn, mod at gengangeren skal

O.J. Rawert akvarel af Jelling Kirkegård, 1819. De højt opklappede og græsbe-groede tuegrave falder næsten sammen med nogle få gravtræer. Gravene lig-ger nogenlunde på række.



vende om. Et af de kendteste er f.eks., at ingen måtte holde igen, så der opstår uforklarlige huller i rækken; man skulle i stedet holde den samme lidt langsomme gangart på hele henvæjen – som om man gik. Et hul kunne derimod sige noget, om hvor den næste, der skulle dø, boede, eller det kunne være et holdested for gengangeren inden hans vej videre frem.

Noget af det mest velkendte var, at man skulle tilintetgøre alt det, som afdøde havde berørt; det var urent og måtte derfor skaffes af vejen. Sengehalmen blev derfor slæbt ud og afbrændt, og bagefter kunne man i brændemærker aflæse hvilket køn den næste, der ville dø, havde. I Sverige og i Norge havde man desuden nogle varsler, som mere direkte var vendt mod Dømedag og den dodes genopstandelse. Var vejret mørkt og faretruende, lovede det ikke godt for den døde, ligesom hvis det var lysende klart. Noget af det samme gjaldt mørke fugle på himlen eller en tagryg. I Danmark har vi kun svage spor efter den type overtro.

Hvilken plads den enkelte fik i ligtoget var defineret efter slægtsmæssig nærhed, efter køn, alder og plads i den indbyrdes sociale orden. Hertil var det gerne bydmandens rolle at gribe ind og pege ud. Bagest kom de fattigste, der senere sad til bords på de "yderste" steder. Forsøgte man at bryde her-

Ligfølge føres an af en syngende degn og to piger med grønne kranser. De fire bærere holder den kransemykkede kiste i håndtag. Bagest kvinder i en hestevogn. Tegning af Julius Exner 1866.



med blev det mødt med mistro og en følelig straf. Der var således ikke noget skarpt skel mellem de levendes, samfundsmæssige regler og den orden, der mere direkte var rettet mod Vor Herre. Men frem for andet var selve det tætte ligfølge en forsikring af den afdøde, om at intet ondt kom ham for nær. Det er nok den ældste regel, der er afspejlet i vedtægter for enkelte bylav tilbage til 1500-årene. Ofte var vejen til kirkegården for brydsom, bl.a. fordi man altid skulle følge de åbne veje, var op til 6-7 km. ikke noget særsyn. Da holdt man indimellem en lille pause, hvor ligbårens ben ikke måtte berøre jorden, og hvor der blev drukket, sunget en salme og måske fremsat en kort bøn; noget som gerne kunne mærkes på den løftede stemning. Den var på en gang nødvendig, den genoplivede humøret, og friskede også den religiøse ånd op.

Det hidtidige tilhører den ældre orden, hvor Guds ord stadig var det skæbnebestemte øverste bud. Men fra tidligt i 1800-tallet melder de nye tider sig, med deres ændrede krav til udstyret. Fra byerne og fra adelen kendte man de anderledes fornemme vogne med deres betagende udstyr af baldakiner, søjler, bannere og gardiner. Alt var holdt i sort, og kun på søjler, gardiner og i indskrifter sneg den hvide farve sig ind. I den daværende verden virkede disse vogne som noget fremmed, ikke noget, man rigtigt kunne fæste lid til, og de fleste opfattede det som en synd mod afdøde, at byde ham f.eks. en stiv arbejdsvogn, for så senere at lade den afløse af en fjeder-vogn. I stedet foregik forandringen til vogne over en årrække, hvor både kisten og de fleste blev bragt til et bestemt sted, ca. et par kilometer fra kirkegården, hvor så alle steg af vognene, lod hestene vende en hel omgang, mens de selv efter en lille pause, gik af sted som før. Når man nåede ligdøren, stod præsten parat for at tage imod.

For at de enkelte i sognet kunne være med, blev det almindeligt, at ligvognen blev anskaffet for en fælles sum, hvortil man så måtte betale både for udstyr og for kuskens tilsvarende dragt. Det var ikke noget alle kunne tillade sig, og det var langt fra i hvert landsbysogn, man havde en sådan fælles vogn. Andre steder gik man til den lokale vognmand eller man indrettede en arbejdsvogn til formålet med støjdæmpende neg.

Med til den nye tids udstyr hørte også en art pynt til kisten, nemlig de hjemmehundne kranse og i sidste halvdel af 1800-årene også løse blomster. Begge dele blev bragt ud i god tid inden udsyngningen, og begge dele var med til at forrykke interessen fra overgangens nære mål, en optagelse i kirke-

gårdens muld, og i stedet sætte skel mellem de, der lige havde mistet et nært familiemedlem. Om kransene gjaldt det særlige, at de siden romantikken havde bundet bånd mellem de særligt nære hjertevenner.

Som det sidste må de svære alterlys nævnes. De havde været opstillet i ligstuen, og som nu, ved overførslen til kirkegården, blev de båret allerforrest i ligtoget. Alene deres anskaffelse gjorde, at det først var velstandsstigningen i 1800-årenes begyndelse, der gjorde dem overkommelige for de allerbedst stillede, nemlig hos bønderne i Sønderjylland, i en kreds omkring Kolding, på Bornholm og i Harboøre. De havde med deres våbenskjolde, der bar den afdødes navn, været med til afskærme ham og givet ham meget kristent lys på hans vej igennem skærsilden, og som til slut afventede deres tid, $\frac{1}{2}$ -1 år, på alterbordet. Disse regler havde holdt sig i århundreder, trods det, at deres brug var blevet forbudt ved reformationen. Ved opstillingen på alteret synes alterlysene, dels at holde fast i den gamle sørgetids regler, og dels at fremhæve det nye, der var på vej i forgrunden, nemlig at understrege de nære familieband, over hvis tab alle sørgede dybt. Der var således på flere måder en bevægelse på vej hen mod at gøre begravelsen mere absolut, og mindre knyttet til nogle efterhånden gamle forestillinger om de dødes hjemkomst og ekstra opmærksomhed som f.eks. på skt. Hans aften.

På kirkegården

Lige siden kristendommens indførelse, har kirkegårdene været beskyttet mod ydre farer med en mængde forholdsregler. Udadtil var der gravet en grøft, senere rejste man et stengærde, og øst for Storebælt blev en kirkegårdsmur det ydre kendemærke. Dertil kom regler om orden, der bl.a. skulle tage vare på de enkeltes gravfred, på en passende pleje af græs, på eventuelle træer, for ikke at tale om hyld eller nælder. Ikke mindst krævede stedet kirkens velsignelse som begravelsesplads. Den største fare for de døde, der hvilede østvendte i jorden til den yderste dag, var imidlertid nok de fordømte, der som selvmordere eller forbrydere havde udsat sig for samfundets hårdeste straffe. De kunne ikke opnå en hæderlig begravelse inde på kirkegården; men de fik i stedet en skamfuld jordefærd uden for. Deres kiste kunne blive lagt under et "trebundet" led, d.v.s. et sted hvor tre hegn mødtes, eller ude på en vej med en sten over, eller de fik som de frygtede lovbydere en grav i begravelseshøjens mørke, nedgravet på kryds og tværs, og sådan at det var umuligt at opfatte dette

som andet end grav for urene. Dertil kunne vejen til graven være blevet besværliggjort ved, at man f.eks. havde ladet nogle okser trække af sted med liget indtil de endte i noget uføre, i krat eller mose. Her var der ikke kun tale om en straf fra Herren, men også at sognets faste medlemmer med tydelige midler gjorde klart, at dette er ikke en beboer, vi kendes ved. Der var således mere på færde, end man med vore dages øjne umiddelbart kan opfatte.

Kirkegårdsjorden besad en slags dobbelt kraft. På en gang værnede den de døde, men om natten kunne alt blive vendt på hovedet. Da levede de døde ligesom de levende, de foranstaltede gudstjenester ved juletid; de, som var gået gravide i døden, havde fået saks, tråd og synål med, så de kunne forfærdige noget udstyr til den lille nye. De som ikke havde fået den endelige udfrielse inden sin død, troede man ikke kunne sygne hen ad naturens vej. En dag ville de give sig til kende, fuldstændigt som da de for flere år siden var gået i graven. Den type sagn har været udbredte overalt, og udover at de vidner om de dødes udholdenhed i den indviede jord, så antyder de samtidigt en forbindelse den anden vej. Kirkegårdsjord kunne gøre godt for de levende på mange måder. Noget af den kraft, jorden besad, kunne også tilflyde de levende. Også her kender man mange sagn, der f.eks. fortæller, om at syge der forsøger at stryge deres vorter af på en nyligt afdød, om syge der lader foranstalte en slags seng ude på en nykastet grav, om kirkegårsmuld, der forsøges anvendt som ondt mod noget af det mest frygtede ombord, nemlig mus eller rotter.

Hele denne sammensatte opfattelse af, hvad der lå begravet i kirkegårdsjorden og hvordan man kunne drage nytte af det, kom til udtryk allerede ved degnens sang forrest i følget. Men næsten vigtigere var det, så snart liget nærmede sig begravelseslågen. Ligfølget blev da modtaget af præsten, der syngende førte hele følget én til tre gange rundt om kirken. Det skete dengang det endnu var nærmest uhørt, at liget blev sat ind i kirken for at få en længere ligprædiken der. Antallet af rundgange var knapt så afgørende, som det at alle vidste, at denne ceremoni var med til at binde liget til sin nye plads i det fremmede, inde under en tuegrav der hurtigt blev kastet op. Her skulle den afdøde som nævnt hvile eller sove til Dommedag.

Fra gammel tid, i hvert fald tilbage til 15-1600-tallet, har man i sommerperioden, op til pinse, valborgsdag eller skt. Hans, samlet kønne blomsterstængler, som så blev flettet sammen

til et navnetræk og gerne indrammet af blade. De blev lagt på graven som et midlertidigt navn, og skulle på de særlige dage minde om den bortgåede. På den måde blev dette et minde både for den nyligt afdøde og for de efterladte i sognet. Hele tankegangen ligger tæt op ad de tider, som f.eks. ved skt. Hans, hvor man langvejs fra forsamledes for dels at nyde godt af den naturlige kildes væld, og derefter sammen med andre tilbragte natten ude på kirkegården.

En hovedsag for tuegravene, der ikke kun blev opsat en gang for alle, men løbende måtte vedligeholdes, var således at de skulle virke som et varigt gravminde, og i en del tilfælde også som en markering af en "livslang" gravstedsplads for ejendommen. Når de strakte sig over hele graven, skyldes det hensynet til den endnu sovende beboer, hvorfra intet skulle kunne fjernes eller tilføjes, hvad der i begge tilfælde gav anledning til gengangeri. For at gøre denne befæstelse af gravstedet endnu mere sikker, kunne man anvende ligsten, som vi kender dem inde fra kirken, eller desuden kraftige træstokke, ligtræer, eller måske noget endnu sværere. Gennemgående lod den type gravmærker sig let udsmykke, som regel med en enkel navneindskrift, der muligvis anråber om den evige frelse, eller simplere blot med et bomærke og en påskrift om, hvem stedet tilhører i næste led. Selv om det var ude på kirkegården betegnede disse befæstede tuer ofte læn-



Ballum Kirkegård før ca. 1850. På tuegravene synes de store ligsten nærmest at balancere for at finde hvile. I Øst- og Vestsønderjylland var den type gravlæggelser ikke sjældne. Derimod var de græssende får et hverdagssyn.

Hanved Kirkegård 1991, lidt syd for Bov. I stedet for navngivne støbejernskors fra tre års krigens, er de ældre kampesten med beskrevet marmortavle taget i brug.



gerevarende ejendomsgravsteder, noget som man gang på gang måtte advare mod at bryde op. Med til at advare mod sådanne overgreb var desuden de særligt forskrækkende sindbilleder af f.eks. et skelethoved med korslagte lårben under.

Mod denne indretningsmåde, rejste sig – ligesom ved skikkene om døden – en regulær reformbølge over hele Europa. Dens hovedformål var at sikre et langt venligere indtryk af dødens marker. De truende billeder af dødens "memento mori" skulle ikke vælte ind over folk, men i stedet skulle der rejses opretstående gravminder efter klassisk forbillede. Her slog man på dødens omskrevne følger, som f.eks. en sørgende hyrdinde, en tænsom ung mand med nedadvendt livsfakkel, eller den meget elskede figur af Thorvaldsen, "Natten og søvnen". Rundt langs hegnene og som indramning af alléerne skulle der plantes træer, som ledte tankerne ind på mere lyse forestillinger om døden. Det var nøje gennemtænkt, selv om det også mødte megen og voldsom modstand, for en hovedtanke var netop at redde folk fra at sidde og lytte til Guds ord, alt imens de blev ombølget af dødens skadelige lugte. Reformerne nåede i første del af 1800, ikke alene købstæderne, med de rakte også ud på landet, der jo dengang var langt mere vidtstrakt en de bymæssige dannelser, vi kender i dag.

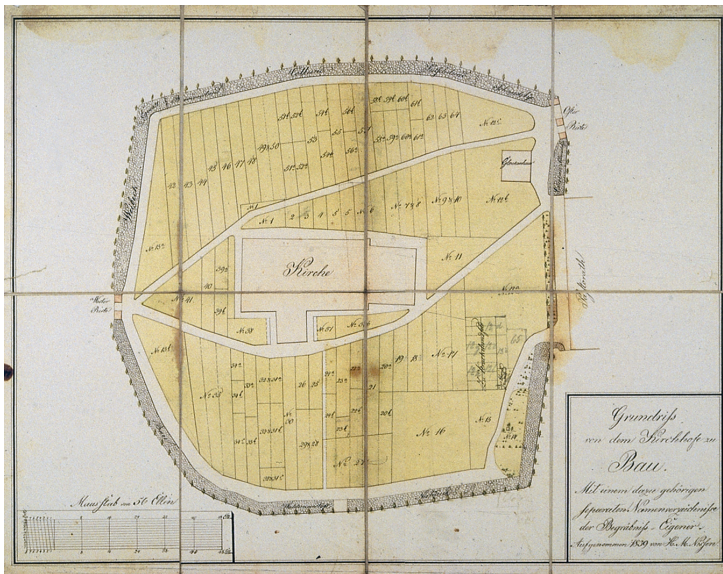
Kirkegårdens indretning - fra det religiøse til det mere verdslige

Overgangen til den mere verdslige kirkegårdsindretning kan anskueliggøres på flere måder. En af de mere iøjnefaldende er den måde de langstrakte tuegrave gradvist ændres til noget symmetrisk og harmonisk, som man kan se det med de cirkulære tuer. De skal leve op til romantikkens krav om det enkle og det føjelige. Der skal ikke være for mange ujævnheder eller skævheder, og helheden skal fremstå som et billede på de mange ukendte, der er gået forud, uanset om de har udrettet lidt eller meget. Det er det, der skal vække til eftertanke, og det er også det, der sætter én i gang med at udtænke sit eget gravminde i "sjælens ånd" mere end i lavets. Dybere set er det en anden verdensorden, der er på vej, nemlig en tid, hvor man løsrevet fra slægt og naboer, må søge sin egen vej i en verden, der er fyldt med mange ukendte og dragende eventyr, eller måske blot med en vis håbløshed.

Noget andet, som de færreste kunne unddrage sig, var den skare af nye forholdsregler, som begyndte at tilflyde folk,

dvs. den almindelige hovedgårdsejer, den lokale biskop, provst og præst. Først i anden omgang nåede disse nye regler ud til de steder, hvor bønderne selv stod for kirkerne og for de forandringer, som de blev nødt til at svare på.

Dette var med til at give vidt forskellig grøbund for de nye modeller, lige fra de meget reformivrige herremænd eller præster, til de steder, hvor den lokale kirkepatron ikke orkede at tage sig heraf. Dog ser det ud til, at et mønster bliver den overgribende model, de fleste steder. Ligesom med de landboreformer, der for nyligt var blevet gennemført, blev grundmodellen de selvejende gårdenheder, som en landsby kunne splittes op i. Med dem som grundlag blev byens går-



Kort tegnet over Bov Kirkegård i 1839. De store forskelle på ligrækker for de mere fattige og for de ret velstående i sognet er synlige. De sidste lå tæt på kirken og mod syd og vest, og endelig var der såkaldte rækkegrave afsat til de, der ingen bolig havde.



Bov Kirkegård er delvist fredet, så der findes endnu en del sten fra tiden tilbage o. 1900. De afspejler stadig hvor de fineste gravsteder lå – som her lige ud for vesttårnet.

Foto: Forfatteren

de, husmandssteder og jordløse flyttet mere eller mindre, eller de blev udlagt tæt op ad de jorder, som de nu selv skulle betale for.

Det var en ny rationalitet og virketrang, der her fik råderum gennem en regnskabsbog og ved at få bønderne til at vælge hvert sit stykke efter ordenen af landsbyer og småsteder i sognet, og efter ejendommenes størrelse.

På den måde fik man et mønster, der var mere rationelt og som man med de nye, opretstående gravmæler, langt bedre kunne indordnes i en velordnet haveagtig plan, forskønnet af træer og blomster. Det blev en særlig fredfyldt plet, der indbød til stilfærdig tale og eftertænksom rundgang. Adskillige tidlige eksempler kan nævnes, lige fra de hækindrandsede grave, forsynet med bemalede kors, som præsten i Eggelsevmagle, nær Skælskør, havde forsynet sin kirkegård med, og som formentligt blev en af de fornemmest tilplantede gravminde-samlinger, man kunne forestille sig. Også gange, ejendomsgravsteder og 150 forskellige træer var den udstyret med. Noget tilsvarende gjaldt for den smukke kirkegård, som Ludwig Reventlow havde indrettet ved sit gods Brahetrolleborg på Sydfyn lidt før 1800. Også den var tilplantet med blomstrende hække af liguster og jasminer til behagelig rundvandring for de endnu levende.

Selv om det ikke fremgår så tydeligt af kilderne, er der ikke tvivl om, at begge de nævnte kirkegårde er blevet opmålt professionelt, og at kistepladser og gange op til kirkens hoveddøre var afsat. Lige så vigtigt har det været, at der samtidig blev oprettet en "gravbog", hvor degnen kunne opføre, hvem der lå på hvilke gravpladser, hvor rækkerne for de ejendomsløse lå sammen med små børn, og hvor småfolk i husmandssteder hørte til.

På den måde blev hele anlægget et tydeligt spejl af den sociale orden i landsbyerne, og sådan at de gode fortsat lå på de lyse åbne steder mod øst og syd, mens andre måtte tage pladserne mod vest og nord. Da selvmordere og grove forbrydere ca. 1870 fik adgang til kirkegården, blev de netop jordfæstet i "de dødes krog", eller lige inden for kirkegårdsmuren.

Til den ældre orden hørte som nævnt, at misdædere ikke havde adgang til kirkegården. I stedet skulle begravelsesstedet, hvor den verdslige orden, med bl.a. nydelsen af kranse og blomster, spille den store rolle. Børns leg blev lagt i bånd, og det blev forbudt at vandre henover fremmede gravsteder for at nå sit eget.

Den videre forandring skete ad flere veje. Mange steder opretholdt man de fint opkastede, firkantede eller runde tue-

grave, for så at stive af med kantplanter som f.eks. buksbom eller lavendel. Især de runde pladser blev forsynet med faste kranse i bemalet zink, kobber, cement eller andre af de nye kunstmaterialer, hvorpå den afdødes navn og årstal var skrevet. På selve gravjorden kunne der plantes en rose eller andre sommerblomster. Og endelig sluttede man om muligt af med et gravminde, der som regel var korsformet og ofte udstyret med en indskriftplade.

Dette forrykkede gradvist interessen for gravstedet, og de mange tanker, der kunne knyttes til hver blomst og hver plante. Kirkegården var på vej til at forvandles til noget mere parkagtigt, hvor man helst skulle komme en gang om ugen, for at sørge for at alt lignede et kønt anlagt blomsterbed, som man passede om fredagen sammen med nogle andre fra menigheden. Langt op i 1800-tallet forblev hovedindtrykket dog forholdsvis ensartet, selv om der også kan udpeges tydelige egnsprægede varianter.

Det almene er et par hovedstier til kirkedørene, et græsdække over det meste, mens gravstederne var omlagt som beskrevet, og endelig var der plantet træer rundt langs hegnet og desuden som allé-træer.

Den almene hygge ved at mødes på kirkegården og udveksle nogle af ugens nyheder blev et fremtrædende træk, skønt man selvfølgelig også kendte til de ujævne, græsdækkede kirkegårde i Nord- og Vestjylland, som i værste fald var op til et hundrede år forsinkede.

De opretstående gravminder

Ser man på de tidlige, ca. knæhøje gravminder, kan man groft taget skelne mellem de ældre dele fra ca. 15-1700-tallet og frem, og mellem de nyere former, der gradvist sætter igennem fra o. 1800.

Det afgørende brud er forskelle i materialevalg, træ eller jern, og håndværkerens formåen. En mindre rejse til den nærmeste købstad var ikke usædvanlig, hvis man ville erhverve et af de mere fornemme, der udskåret i ret forskelligartede former og farver, i mange henseender levede op til begreber om folkekunst.

Forbillederne kunne let være hentet i det nære opland, hvor håndværkerne havde en rigt varieret håndbog, som de kunne plukke i. De var ikke bundet af de fælles modelbøger o.l., der fra århundredets midte cirkulerede over det meste af Europa. De blev først den altdominerende mode op mod 1900-tallet, hvor lighederne mellem de store og ofte meget kostbare gravminder blev påfaldende, og det er også her romantik-

kens brug af sten bliver dominerende, og samtidig udtyndes den forsigtige omgang med de kristne symboler. Ved siden af de iøjnespringende store sten, fandtes der lige så mange ligheder i de ret uanseelige stentavler i f.eks. marmor, granit, gnejs eller andre mindre kendte sten.

Op mod treårskrigen 1848-50, blev korsene den mest dominerende form ude på landsbykirkegårde. Hvis de ikke var fremstillet i træ, blev smedejern og først og fremmest støbejern et meget udbredt materiale. For jernstøberne kunne de gennem flere årtier give et godt grundlag for føden, ved siden af at de også tjente på de fine gitre, der kom til at afgrænse mange gravsteder. Hegnet i sig selv blev anset som et gravminde, der skulle betales særskilt for til degnen eller rettere til kirken.

Med treårskrigen fulgte et modelhæfte for de gravminder, der skulle foretrækkes til de faldne. Ved siden af den kæmpehøj, der stadig kan ses for officererne ved slaget ved Idsted på den gamle kirkegård i Flensborg, blev nogle lave, enkle kampesten med indfældet skriftplade i marmor fremherskende; dog i mere eller mindre ujævn kamp med støbejernskorsene. Hermed var de første skridt til den sten, der i dag, efter så mange år, nok står som det klareste danske gravminde, nemlig en kraftig granitsten, med en kortfattet navneindskrift, årstal og så måske nogle dagligdags spor af f.eks. en

Egvad Kirkegård, hvor alt, hvad der minder om jordens memmori mori er borte. I stedet er det dækket af et fint grantæppe. Egvad ligger få kilometer fra Aabenraa.

Foto: Forfatteren



lille gruppe fugle ved fuglebade, en bronzerose måske med knækket stilk, en pløjende mand eller andre lige så let forståelige symboler.

Med disse gravmindetyper har vi hastigt bevæget os bort fra de ældre kors og navneplader for at nå frem til noget, der ikke umiddelbart lyser af den underliggende tro. Groft sagt undgår de velkendte, kristne symboler, for at kaste sig ud i en søgen efter fantasifulde nye former, der vender sig mod den mere kitsch-prægede del af tiden lige efter 1900. Uden at gå mere i dybden kan man roligt sige, at grunden til den moderne gennemrationaliserede kirkegård er lagt, for langsomt op gennem 1910-60 at afgrænse sig til de former, som vi i dag synes er rationelle, økonomisk overkommelige, samt trygge og tillidvækkende.

Men dette skal heller ikke forstås som en fuldstændig mangel på baggrund for et bestemt valg af gravsten; tværtimod vil en detalje kunne knyttes til den afdøde, som f.eks. at han foretrak en bestemt stentype, at han var knyttet til den hjemlige jord ligesom kampestenen, eller havde et ønske om noget hjemligt, som f.eks. den guitar, han altid havde spillet så meget på.

Her er der knapt tale om tro; men snarere folketro, ligesom når man på dødsannoncerne tilføjer, at vi vil bevare den døde inderst inde, eller vi ser ham måske som en ny stjerne på

Gravafsnit fra Mariebjerg Kirkegård i Lyngby. Det skal lede tanken hen på en ådal med kampesten, hvidtjørn og blomstrende vild gulerod. Selv om det synes neutralt, så angiver navnene på stenene hvem, der ligger begravet her.
Foto: Forfatteren



himlen, vi ser frem til den kommende balfærd eller andet fra samme gryde.

Den rationaliserede kirkegård – afstand til dødens uhygge

Ligbrændingen, det at en stigende andel af befolkningen hvert år lader sig brænde til de elementer, som vi alle består af, har sin rod i slutningen af 1800-tallet. Den blev indført af en række reformivrige læger og ingeniører, og et af deres vigtigste råd var, at det skulle stå åbent for ateister og for enhver trosretning, at lade sig brænde under betryggende former, så ingen ville føle sig stødt. Netop herved undgik man den direkte berøring med alt, der mindede om døden, og man blev holdt fri for at se jorden eller andet, der mere direkte fortalte om den forestående jordefærd.

Alt, hvad der mindede om *memento mori*, blev udelukket, for til gengæld at lade andre mindre kendte forholdsregler holde deres indtog. Tidligere er omtalt kranse og blomster, og her blev pynten i mindre former overført til de kolumbarier, dueslag med hylder til urner, der blev den første synlige begravelsesform efter loven fra 1891. Lidt op i 1900-tallet måtte man imidlertid indlemme de kolonihavesmå gravsteder, der gav plads til jordfæstelse, men ikke særligt meget havepynt, og der var stadig langt til de parkagtige anlæg og til småhaverne, som man kendte fra det helt overgribende flertal af kirkegårde. Alligevel nærmede man sig en mere prisbillig ordning, hvor pladsen ikke pressede sig på hos assistenskirkegårdene i de større byer.

Det skridt blev først fuldført ved anlægget af de såkaldte anonyme fællesgrave, hvoraf Bispebjergs fra 1926 er den ældste herhjemme.

Både her og andre steder var det nye mål, at kirkegårdene ikke skulle svulme op til utilnærmelige rækker af vinkelrette gange med indbyggede gravsteder. Her kunne man let miste overblikket og i det hele taget få svært ved at vide, hvor man var. En anden mulighed blev de såkaldte skovkirkegårde, hvoraf Stockholms Skogskyrkogård, hvis oprettelse har strakt sig fra først i 1900 og frem til dets slutning, nok den mest indflydelsesrige i Skandinavien. Den forudsætter en næsten neutral tro, og de enkelte gravrum får hver sin adskilte betydning, så hverken mausoleer eller enkle åforløb uden monumenter må mangle. Der er således tale om vældige anlæg, hvor man ved små forskydninger i gangen hele tiden mødes af nye indtryk. Det er blevet svært at tale om en fælles kristen tro, og de enkelte gravum må snarere ses som led i

varierede livssyn, religiøse opfattelser eller den "rene" folketro, som vist aldrig kan slippe os.

Efterhånden blev gravmindernes udsagn mere og mere indsnævret, og helt anonyme indskrifter, der f.eks. ikke nævnte noget navn eller årstal, men blot, at her hviler "far", "mor" eller "pus" blev fra ca. 1970 en del af billedet. Både dette og de dengang fremgangsrigge anonyme plæner var med til at sætte en modbevægelse i gang. Der blev spekuleret i nye anlægsformer, i haverum, der både gav en sluttet fornemmelse og åbnede til helt andre anlæg. En dominerende, fælles form blev den såkaldte "plæne med navneplade", som flertallet af arkitekter finder alt for tivoliagtig med sine spredte blomster overalt i arealet.

Til disse nye anlæg kom med tiden, dvs. igennem 1900-tallet



Gravafsnit for ukendte på Vejle Nordre Kirkegård. Der sættes lys og de antændes lige op til jul.
Foto: Forfatteren, 1995



Hækomkranset gravafsnit for "ukendte", anlagt som navneplader i plæne ca. 1991. Det brostensbelagte kors angiver indholdet.
Foto: Forfatteren



Gravsted på Holbøl Kirkegård for sognepræst Poul Arendt, der døde ganske pludseligt i 1988. Hans Enke har sørget for, at det er de yndigste forårsvækster, der møder én. I forgrunden: tro, håb og kærlighed i mørkeblå konvaller, og i siderne seks ringe af liljekonvaller. Alt er dækket af græs.
Foto: Forfatteren

og dets to store verdenskrige, nye former for gravpynt. Det drejer sig dels om de undertiden meget kunstfærdige pyntninger med stedsegrønt, som på mange kirkegårde stadig er en af årets største og mest uomgængelige udgifter. Dels drejer det sig om alle helgen blus og om anden udpræget julepynt, legetøj til småbørn, særlige indskrifter, eller mere personlige hilsner og endelig om særlige blomsterhilsner til soldater, der er faldet i udlandet. De sidste bekostes af staterne, og får lov at stå så længe, de ser pæne ud. Ser man på gravlysene, har de noget varierende indvandringstakt i de nordiske, protestantiske lande. Senest blev de optaget i Danmark, og blev efter ca. 1980 meget udbredte på storbykirkegårdene. Det skete da gerne ved juletid, hvor store mængder strømmede ud til de fælles plæner for anonyme for at sætte og tænde lys, samt beundre de lysfyldte skumringsrum. Om deres mulige trosindhold rækker ud til en videre kreds, som en art folketro om at bedre forholdene for de afdøde, virker meget overbevisende, selv om det, som så megen anden af den type tro, ikke kan bevises.

Birgitte Kragh: Til jord skal du blive... Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990. Skrifter fra Museumsrådet i Sønderjylland nr. 9, udgivet i samarbejde med Aabenraa Museum, Aabenraa 2004.

Et gravsted på Brede Kirkegård, ret tæt på den tyske grænse. Den næsten voksne dreng var blevet dræbt ved en trafik ulykke, og gravstedet afspejler samtidens smag for granvoksne sten, og genstande, der fortæller om hans altopslugende interesse for guitarspil. Foto: Forfatteren

